

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

На правах рукопису

ДУЖИК Наталія Степанівна

МОВНА ОСОБИСТІТЬ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО
В АСПЕКТІ СТИЛІСТИКИ ТА ІСТОРІЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис
Робота виконана у відділі культури
Інституту української мови НАН України

- Науковий керівник - доктор філологічних наук
професор С.Я. Ермоленко
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
професор Л.І. Мацько
- кандидат філологічних наук
Л.Л. Шевченко
- Провідна організація - Київський національний університет
ім. Т. Шевченка

Захист відбудеться "14" лютого 1996 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради (шифр Д.01.94.01) для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті української мови НАН України (с. 52001, Київ-1, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України та Інституту української мови НАН України.

Автореферат розісланий " " січня 1996 року

Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

Б.М. Ажжук
Б.М. Ажжук

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Дослідження мовної особистості письменника - один із актуальних напрямків мовознавства, який передбачає поєднання стилістичного та історико-літературного аспектів у вивченні індивідуального стилю. Звернення лінгвістів до поняття "мовної особистості" свідчить про виняткову роль мови в житті окремої людини і суспільства в цілому, приверненні уваги до світоглядних основ мовної творчості.

Особливий інтерес становить творчість митців, які ввійшли в історію літературної мови як творці різностильових текстів - наукових і публіцистичних, публіцистичних і художніх тощо. В українській культурі художній, публіцистичний, науковий стилі розвивали Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Рильський, М. Зеров, М. Хвильовий, М. Бажан, Є. Маланок, О. Ольжич, О. Гончар та багато ін. З цього погляду вивчення мовної особистості передбачає виявлення позачасових, інваріантних ознак (різнорівневих одиниць, структурних моделей втілення індивідуально-авторського змісту), притаманних мовотворчості митця в цілому.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю наукових праць, присвячених мовотворчості М. Хвильового - одного з визначних українських стилістів ХХ століття, потребою охарактеризувати мовну особистість письменника на основі його художньої та публіцистичної спадщини, дати об'єктивне обґрунтування неадекватно оцінюваній донедавна мовностильовій манері митця.

Розгляд мовної особистості М. Хвильового спонукає до висвітлення проблеми зв'язку між мовою і світоглядною орієнтацією автора, що відображається в моделюванні особливого лінгвального світу, формуванні наскрізних мовних образів, активізації клю-

чих слів.

Предметом і об'єктом дослідження є різнорівневі одиниці художніх та публіцистичних творів М. Хвильового - стилями, що характеризуються певними стилістичними конотаціями і виконують стилетворчу, текстоорганізуючу функції.

За матеріал дослідження обрано художні та публіцистичні тексти, що ввійшли до 2-томного видання творів М. Хвильового (К.: Дніпро, 1990). На основі цього видання створено картотеку та Словопокажчик індивідуально-авторських стилем.

Мета роботи полягає у теоретичному осмисленні специфіки вияву мовної особистості М. Хвильового в контексті його художнього та публіцистичного стилів, дослідженні впливу закономірних для 20-х - поч.30-х рр. XX ст. процесів в українській літературній мові на формування індивідуально-авторських стилем. Поставлена мета передбачає розв'язання наступних завдань:

1. На основі опрацьованих мовознавчих та літературознавчих джерел сформулювати типологічні ознаки орнаментальної прози.
2. Дослідити мовну особистість М. Хвильового-прозаїка з погляду функціонування в текстах різнорівневих мовних одиниць.
3. Розкрити функції повтору як текстотвірного засобу художньої прози.
4. Проаналізувати лексико-семантичний механізм творення публіцистичної експресії у мовотворчості письменника.
5. Дослідити лексичні джерела його мовотворчості на тлі мовно-літературних процесів 20 - поч.30-х років.
6. Укласти "Словопокажчик індивідуально-авторських стилем", зафіксованих у художній прозі та публіцистиці М. Хвильового.

Методи дослідження. Аналіз мовної особистості письменника

передбачає застосування методу виявлення в тексті стильових домінант, образно-асоціативних полів, ключових і наскрізних слів. При вивченні стилістично маркованих елементів художнього та публіцистичного стилів залучалися типологічно-описовий, контекстологічний методи, прийом зіставлення ролі стильових структур у типовому та функціонально невластивому оточенні.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в спробі об'єднати аналіз художнього і публіцистичного стилів в аспекті виявлення рівнорівневих стильових домінант, які відбивають особливості моделювання світу, світогляду письменника, обґрунтування внеску М. Хвильового в стилістику та історію української літературної мови.

Теоретичне значення дисертації пов'язане з дослідженням мовної особистості М. Хвильового в контексті мовно-літературних процесів 20 - поч.30-х років ХХ століття, в обґрунтуванні понять "образно-асоціативне поле", "багаточленні метафоричні комплекси", в уточненні лінгвостилістичних термінів "ключове" та "наскрізне" слово.

Практична цінність роботи полягає в можливості використання її результатів у викладанні історії та стилістики української літературної мови, лінгвістичного аналізу тексту, при читанні спецкурсів, присвячених ідіостилу письменника, стилю твору тощо. Проаналізований у дослідженні і впорядкований "Словопоказник індивідуально-авторських стилем" має практичне значення для лексикографічної роботи - створення словника мови письменників та загальномовних словників.

На захист виносяться такі положення:

1. Мовній особистості М. Хвильового, сформованій у різностильовій стихії української літературної мови, притаманні оз-

наки орнаменталізму - стильової тенденції лірико-романтичної течії поч. 20-х років ХХ століття.

2. Інтелектуальний аспект мовотворчості письменника виявляється в концентрації стилем на позначення денотатів світової, європейської культури (імена політичних, культурних діячів, загальнонаукові поняття і терміни).

3. У лексико-семантичній структурі метафор, епітетів, порівнянь простежується виразна тенденція до психологізму описів.

4. Чергування в тексті розгорнутих, ускладнених синтаксичних конструкцій із еліптичними структурами, що нагадують телеграфний стиль, створює індивідуальний ритмолад художньої оповіді.

5. В експресивно-оцінних полемічних текстах М. Хвильовий розбудовує мовні структури з іронічними та сатиричними конотаціями, а також мовні символи.

6. У мовотворчості письменника відбилася орієнтація тогочасної літературної мови на різні джерела збагачення її функціональних стилів (діалектизми, русизми, новотвори, актуалізована розмовна та просторічна лексика).

Апробація. Основні положення дисертації було викладено на наукових читаннях, присвячених пам'яті професора І. Ковалика (Тернопіль, 1993), на засіданні відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України (листопад 1995). Матеріали дослідження знайшли відображення в 3 публікаціях.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, Словопокажчика індивідуально-авторських стилем.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається об'єкт, предмет і мета дослідження, методи вивчен-

ня матеріалу, новизна, теоретичне і практичне значення роботи.

У першому розділі "Художньо-мовна особистість М. Хвильового та стилетворчі засоби орнаментальної прози" зосереджено увагу на семантико-структурних та функціональних особливостях індивідуально-авторських стилем.

Розгляду мовностилістичних особливостей орнаментальної прози митця передують короткий огляд мовознавчих та літературознавчих праць, які висвітлюють типологічні ознаки орнаменталізму. Такими є висока локально-текстова концентрація тропів, актуалізованих засобами експресивного синтаксису, залучення прийомів віршування, лейтмотивний принцип побудови творів на основі різнорівневих повторів, наявність стилем, притаманних мові романтичних чи імпресіоністичних творів, широке запровадження елементів усного, розмовно-побутового мовлення в стилізовану авторську розповідь.

Спостереження над індивідуально-авторськими метафорами показують, що останні характерні для пейзажних описів і виявляють тенденцію до психологізації художньої оповіді. Зокрема, стилем, що функціонують як елементи універсального пейзажу, змодельовані на основі метафоричних асоціацій з діями людини (літо стогнало, тиша причепулася, простори сторожили) та її психічним станом: зелена зажурилась, засмутніли вілли, жура осінньої чвирі, сум зрізаної стеблини.

Аналіз формальної структури метафор свідчить, що стильову вагу мають багаточленні метафоричні комплекси, утворені стрижневим дієсловом та актантами у формі Наз. та Знах. (Оруд.) відмінків, генітивні конструкції. Наприклад: ріка хоронила післядошовий глибокий смуток, жовтява безпорадність ланів. Інтелектуалізує авторську розповідь введення в структуру генітивних

сполук лексики книжного походження: апологія безумства, феєр-верки гіперболізму, ланцет матеріалістичної діалектики. Названі синтаксичні типи є ознакою книжності мовомислення М. Хейльового.

Традиційний словник поезії розглядається як основне джерело індивідуально-авторських стилем. Оновлення традиційних словообразів здійснюється за рахунок розширення лексичної сполучуваності, розбудови асоціативних зв'язків. Наприклад: "Ставок думав золоту пісню"; "Він [великий життєвий шлях] шкульгає осінньою елегією через шведські могили, через Сорочинський ярмарок і далі, аж до Готманівської фантастики".

Епітетною семантикою наповнюються іменникові, прикметникові, дієприкметникові компоненти у субстантивних словосполученнях, а також прислівникові означення.

Функціонально-стилістичний аналіз епітетів виявив, що особливою стильовою активністю відзначаються кольористичні епітети. Вони представлені двома групами: епітетами на позначення реального кольору та емоційно-оцінними означеннями з метафоричним та символічним змістом.

Частота вживання кольороназв синій, голубий, блакитний та сполучення за їх семантико-стилістичними особливостями у контекстах різних творів дало змогу запропонувати інваріантне тлумачення символічного змісту цих ключових слів у прозі письменника. Таким вважаємо уособлення романтичних прагнень людини до гармонії, краси, поривання до омріяних ідеалів майбутнього, до незвіданого, незабагненого. На прикладі новели "Я (Романтика)" досліджуються архітектонічні функції кольористичних епітетів. Актуалізована увага до чорного кольору та тонів "холодної" гами є лейтмотивним засобом створення психологічно напруженої

тональності художньої розповіді.

Індивідуально-авторське моделювання картини світу виявляється в семантиці лірико-психологічних епітетів типу байдужий очерет, хмурі димарі, невеселі дороги республіки, сторожкі ночі.

Піднесено-патетичні конотації властиві лірико-романтичним епітетам із відтінком значення "щось фантастичне, казкове": уявні палаци майбутнього щастя, патетична душа, тіні середньовічних лицарів, тупіт фантастичних коней тощо.

Характеристичні епітети на позначення зовнішнього та внутрішнього портрета персонажів називають постійні та ситуативні ознаки: шоколадна Оришка, бузиновий погляд, наелектризована Льоля.

Порівняльні конструкції у прозі М. Хвильового, поряд із традиційними формами вираження (поширені і непоширені вирази із сполучниками й частками як, мов, немов, ніби та ін.; іменні кові форми в Оруд. відмінку), реалізуються через багаточленні структури літературно-книжного типу, ускладнені підрядними реченнями: "І плентаються люди - білі, незнайомі, забуті, як дадека Іспанія, як троглодитний вік, коли люди ловили за хвіст леопарда й тут же його роздирали, щоб з'їсти".

Показовим для синтаксису письменника є редукція означуваного в контекстах із порівняльними конструкціями. Наприклад: "На березі [виблискує - Н.Д.], як хрусталь, медуза; "Вівдя тихо, лагідно [говорить], наче за далеким обрієм тьмяна тиша; "Але це було [казано] так холодно, ніби зима, і непривітливо, ніби глибока осінь".

У вторинній функції як об'єкти індивідуально-авторських порівнянь вживаються:

а) найменування осіб, що викликають асоціації з романтичними, символічними творами: "...епоха, як та прекрасна незнайома, вискочила, схопила мене в обійми, затуманила мій мозок і раптом зникла";

б) текстові структури, що змальовують картини пейзажу: "Потім раптом ртуть падала так низько, ніби дальні небесні верхів'я розірвали трикутники печальних гусей, що летіли у вирій з вологодських сіверких озер";

в) зооморфізми та номінації рослин: "...я страшенно шкодую, що мені не судилося родитись таким шикарним, як леопард"; "У неї такі тугі зігнання, як яблука з антоновки";

г) астрономічні, географічні назви: "Я такий же химерний, як Сатурн в хаосі планетарного руху"; "Внизу духмяна ріка, далі піски, як нова Сахара";

д) імена культурних, політичних діячів: "Тоді сниться мені другий сон. На краю оселі, де праворуч порожній майдан і старовинна козацька церква, стоїть хатка на курячих лапках. І хатка, мов казка, мов пушкінська няня, як Гофман, як бризки Уальда, як ночі, що тисяча їх і одна".

Ампліфіковані стилями, виконуючи власнеорнаментальну функцію, поглиблюють багатогранність авторського зображення світу, посилюють експресивність художньої оповіді. Наприклад: "Словом, я до безумства люблю небо, трави, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огнопері вальдшнепи, - все те, чим так пахне сумно-веселий край нашого строкатого життя".

Дослідження різнотипних повторів виявляє їх креативну функцію, текстову роль ключових та наскрізних стилем.

Аналіз образно-асоціативного поля ґрунтується на окресленні дискретного стилістично маркованого континуума, локалізова-

ного як в окремих фрагментах, так і в цілому творі. Образно-асоціативне поле характеризується тематичною спільністю та емоційно-оцінною стабільністю. Його стрижневим конститuentом є повтор різнооформлених, але тематично споріднених стилем та нейтральних засобів, що функціонують у ролі лейтмотивів та наскрізних тем. Останні часто компенсують відсутність сюжету в орнаментальних творах, забезпечують цілісне сприйняття розрізнених, але асоціативно пов'язаних фактів. Центром образно-асоціативного поля виступають найбільш частотні й семантично стійкі елементи, що містять концептуально вагому інформацію. Образно-асоціативні поля створюють відповідний настроєвий тон здебільшого через чуттєві образи у новелах "Арабески", "Я (Романтика)", "Синій листопад", "Життя", повісті "Санаторійна зона". Механізм функціонування образно-асоціативних полів показано на матеріалі "Санаторійної зони".

Носіями концептуальної інформації твору виступають ключові слова, які характеризуються високою частотою вживання в різноманітних щодо семантико-граматичних зв'язків контекстах. Внаслідок постійних семантичних процесів такі ключові слова набувають конотативних значень, що сприяє формуванню підтекстової, символічної семантики, зміцнює образно-асоціативну структуру художньої оповіді. Через аналіз функцій ключових слів описується концептосфера як окремого твору, так і всієї спадщини митця.

Для мовної особистості М. Хвильового світоглядно вагомим є образ України, що реалізується в названій лексемі, або іменникових словосполученнях типу повстанська, запорозька Україна, в контекстуальних синонімах (чумацька країна, дикі половецькі краї, химерний край диких і темних доріг до невідомої комуни).

через властиві індивідуально-авторському стилю перифрази, наприклад: сіроока гаряча юнка з багряною полоскою на скроні, сіроока м'ятежна наречена, Голуба Савоя, загірна Мекка. Історико-культурне підгрунтя образу України знаходить вираження в ономастиконі, представленому іменами політичних та культурних діячів різних епох. У творах Хвильового знайдемо згадки про Атілу, Тамерлана, Мазепу, Грушевського, Шевченка, Тобілевича, Старицького, Махна, Петлюру та ін.

Стилема революція реалізує таку сполучуваність: бурса революції, бур'яни революції, муралі революції, революція без гудаків, запашна червількова революція; мчитьсЯ, як революція; революція стукає, давенить, плужить, утрамбовує. Зафіксовано перифрастичні вислови названого ключового поняття, характерні для загальноомовної практики поч. 20-х рр. XX ст.: тривожна заграва світового пожару, бура молодості, гроза молодої епохи та індивідуально-авторські перифрази символічного звучання: ведична симфонія в майбутнє, голуба поема, голубина книга вічної поезії - світової, синьої, тривожна синя радість.

Образ революції розбудовується в текстах М. Хвильового також через ключові слова м'ятежний, дикий, глухий, мертвий, темний, невідомий.

Засобом іронічного зображення ідеології нового часу та одвертого глузування над "комуністичним побутом" у повісті "Іван Іванович" виступають ключові слова реалістичний, вразковий, мажорний, симпатичний та прикметники на -витриманий (ідеологічно, революційно, більшовицько, художньо витриманий). У семантичній структурі наведених стилем узуальні значення повністю редукуються внаслідок введення їх у контекст із іронічною негативною оцінністю. Актуалізовані частотою вживання та підтексто-

вими значеннями такі елементи закріплюються в свідомості читача як антонімічні знаки текстових ситуацій. Наприклад: "Тексти [плакатів - Н.Д.] страшенно цікаві, художньо витримані (художня простота!) і такі переконуючі, що погляд ніколи на них довго не затримується: одразу все ясно й зрозуміло".

Для мовотворчості М. Хвильового показові частовживані наскрізні слова, що є засобом образної маніфестації світу. Вони, як правило, реалізуються через найменування явищ природи, побутових деталей, урбаністичних подробиць.

У лінгвальній моделі світу М. Хвильового наскрізними є номінації конкретно-чуттєвого змісту, що позначають:

- об'єкти зорового сприйняття: сонце, небо, хмари, ворі, туман, ріка, степ, дорога, поле, горизонт; кольороназви синій, голубий, сірий, зелений, золотий, білий, рожевий;
- поняття, пов'язані зі слуховим сприйманням: тиша, гомін, дзвін (дзвони), постріл (-и), мовчазний, тихий;
- одоративні враження: запашний, духмяний.

Наскрізні слова сум, зажура, невеселий, сторожкий, зажурливий, задумливий, змарнілий, тривожний, що передають відповідний емоційний, психічний стан людини, вживаються переважно в описах природи і виявляють характерні ознаки лірико-психологічної прози М. Хвильового.

Досліджено стилістичні функції повторів в індивідуальних різновидах художньої розповіді, в яких домінують певні типи повторів. Зокрема, звукові повтори найпоспідовніше функціонують у пейзажних описах. Як прийоми віршової мови вони ритмізують прозу, а їхнє відповідне лексичне вираження надає текстові лірико-поетичного звучання.

Ритмічний малюнок орнаментальної прози позначений акцент-

ними зламами, нерівномірним кількісним складом синтагм. Ефект ритмізованої прози досягається частковим збігом акцентних позицій у синтагмах, приблизно однаковою складовою будовою інтонаційно-сміслових єдностей. Наприклад: "Мороз коле скло, /мережить скло" (U-U-U / U-U-). "Потім пішли дощі / і зелена зажурилась" (-UU-U- / UUU-UU-U). "Деся далеко за городом стогнало літо" (-U-UU-UU- / -UU-U).

Лексичні повтори в авторській розповіді виконують логіко-понятійну та експресивну функції. Логіко-понятійна функція полягає в акцентуванні на змістово важливих елементах тексту, наприклад: "У конторі сидить машиністка, дочка бувшого власника цієї друкарні (... бувшого... тепер усі бувши і все бувше, і в цій глибині вечірньої мислі)". Експресивний повтор, часто виражений засобами поетичної лексики, переводить оповідь у лірично-романтичну тональність: "Ах, давно це було, за молодості молодої, коли юні дзвони юність молоду дзвонили".

У репліках персонажів лексико-синтаксичні повтори вживаються здебільшого для відтворення уснорозмовного колориту та структури розмовного мовлення.

У другому розділі "Індивідуально-мовне втілення світоглядних понять у публіцистиці М. Хвильового" зосереджено увагу на мовних публіцистичних символах та гетеронімінативах.

Формування мовних символів у памфлетах розглядається на прикладі антонімічних понять "Європа" та "Просвіта", що утворюють образно-асоціативні парадигми, складовими яких виступають загальномовні та індивідуально-авторські засоби.

Експліцитна номінація символу Європа реалізується в тексті через дефініції, що характеризують Європу в аспекті суспільних і технічних досягнень, психології, культури, літератури і на-

віль географії. Формально-граматична структура дефініцій базується на субстантивних оловосполученнях та конструціях, ускладнених підрядними реченнями. Так, Європа для Хвильового - це технічні досягнення, певний тип культурного фактора в історичному процесі, певний революційний метод, Європа фаустівської культури, досвід багатьох віків, Європа грандіозної цивілізації, Європа Гете, Дарвіна, Маркса, психологічний захід; психологічна категорія, яка виганяє людськість із "Просвіти" на великий тракт прогресу. Негативно-оцінна кваліфікація Європи простежується у контекстах, де автор трактує її в географічному сенсі як уособлення суспільного укладу країн буржуазно-демократичного типу. Наприклад: "Сьогодні ми - сучасники "Гибелі Європи", але не як фаустівської культури, а як буржуазного типу". Позитивно-оцінна інтерпретація образу Європи як квінтесенції надбань людської цивілізації, певного набору психологічних, "особистісних" якостей конкретизується у тексті через переосміслені традиційні (Фауста) та індивідуально-авторські символи - Зерова (-их), Пантелеймона Куліша, Азіатського ренесансу та деякі інші.

Суть образу "Просвіта" ілюструється авторською дефініцією: "абстрактна категорія" в психіці суспільства, яка... становить архіконкретний консервативний чинник". Тобто "Просвіта" мислиться як спротив поступу, провінційність, примітивізм у всіх сферах суспільного буття, але насамперед у мистецтві.

Соціально-типізовані образи обмежених, ідеологічно заангажованих митців позначають у тексті номінації сатана в бочці (однойменна назва популярного на зламі століть примітивного одноактного фарсу), Гаркун-Задунайський (ім'я персонажа оповідання В. Винниченка "Антрепреньор"), самоварники, аршинники,

Пупишкіни й Мамочкіни (оповідання Хвильового "Лілклі").

До індивідуально-авторських належать найменування денікінський прапорщик Смердипупенко та європенко (-и), що у памфлеті "Остап Вишня в світлі "лівої балабайки" трансформується в сатиричний образ Європенка-Європацького, а також узагальнені характеристичні ці та енки.

У психологічному контексті виписано образ культурно відсталого, "повадницької", за словами Хвильового, України: тайга азійської хохландії, темна малоросійська ніч, класична країна рабської психології, хохландія, прекрасний ґрунт для хлестаковщини, смердяковщини.

Особливої семантичної виразності набуває протиставлення Європа - Просвіта завдяки текстовому зіставленню антонімічних синтаксичних конструкцій, використанню риторичних запитань тощо.

Характерна ознака публіцистичного стилю М. Хвильового - вживання гетеронімінативів. Вони позначають осіб та поняття літературної праці і характеризують:

- рівень таланту письменників: просвітяни, анальфабети, вбогі опоненти;

- ідеологічне спрямування та зміст літературних творів: аксесуари з народницької скриньки, безвихідні загальники дитячого белькотання;

- інтелектуальні та морально-етичні якості літераторів: формалістична ерудиція, задрипанська поінформованість, духовна імпотенція. Сатирично-викривальне спрямування публіцистики М. Хвильового зумовило превалювання негативно-оцінних найменувань.

Позитивно-оцінні засоби виражені антропонімами узагальнено-символічного змісту, наприклад: майбутні мерінги; Вороні й Євшани; наші Драгоманови.

Експресивна кваліфікація осіб, а також феноменів мистецтва реалізується через усталені в публіцистиці номінації на зразок графомани, борзописці, віршмази, бойова макулатура; через словниково-фіксовані засоби, розширення загальнономовного конотативного змісту яких пов'язане з перенесенням кодифікованих образних значень у сферу літературного життя (спекулянт, літературне шахрайство, слинявий вірш); через індивідуально-авторські структури, що є наслідком поєднання та контекстуального переосмислення рівностильової лексики (плужанські вечорниці, собачі вавулки, кастрований світогляд, вишуканий декаданс футуро-шизофренічного квакання).

Третій розділ "Лексичні джерела мовотворчості М. Хвильового" висвітлює вплив тенденцій літературної мови 20- поч. 30-х років ХХ століття на мовну особистість письменника. Проаналізовано пасивну і та діалектну лексику, новотвори, а також русизми.

На підставі опрацьованих наукових праць робимо висновок про багатоджерельність стильових процесів 20-х рр. У цей період на тлі літературно-книжної традиції під впливом екстралінгвістичних чинників активізуються розмовна та діалектна стихія. Разом із розмовно-побутовими, просторічними елементами в художній стиль потрапляли русизми, жаргонізми, арготизми та інші периферійні елементи літературної мови. У публіцистиці відсутні риси українсько-російської двомовності, простежується вплив західноукраїнської книжної традиції. Для реалізації конструктивного принципу публіцистичної мови (поєднання стандарту й експресії) активно залучалися різні за походженням та сферами функціонування лексичні засоби (архаїзми, варваризми, діалектизми, просторічні, локальні варіанти тощо).

У мовотворчості М. Хвильового зафіксовано загалом незначну

кількість пасивної та діалектної лексики. Виявлено, що пасивна лексика у мовистилі М. Хвильового вживається у номінативній функції, а також як образний засіб портретного опису та характеристики персонажів. Серед лексико-тематичних розрядів названої групи стильову активність виявляють назви осіб та предметів, об'єктів, явищ навколишнього світу типу письмоводитель (службовець, обов'язком якого було ведення канцелярських справ), острожник (в'язень, арештант), арчик (сідло), жлукто (посуд зі стовбура деревини, в якому раніше варили білизну), верцядло (дзеркало), кайора (плоскодонний човен), гамула (1. каша з яблук із медом; 2. напіврідка маса, що клеєчє в соплях; 3. невдала рідка страва, зварена занадто густо, напр., про борщ), чвирия (негода, сльота) та інші. Виявлені у художньо-белетристичних творах діалектизми мають літературну традицію вживання і функціонують без виразних стилістичних настанов. Вони номінують побутові реалії, родинні зв'язки, хвороби, дії, стани, ознаки тощо: люстерко (дзеркало); сестричі (племінники, сини сестри); зимниця (гарячка, пропасниця); фаркати (утворювати низькі переривчасті звуки); юртатися (хвилюватися); сіверко (пронизливо, холодно), спроволока (сумно, протяжно).

Як видно із "Словопоказчика індивідуально-авторських стилем", у мовотворчості М. Хвильового найчисельнішими є іменникові та дієслівні інновації. Наприклад: не-Париж, сонцемідь, місяцеслов, перстеніти, екстерничати, закоронувати, забайрачитися, панахидити, демагогнути, жевупрікати та інші.

Функціонально-стилістичний аналіз індивідуально-авторських новотворів засвідчує їх описово-характеристичну орієнтацію в художній прозі. розповідях про суспільно-політичне життя побутують лексеми, утворені за моделями. активними в публіцистич-

ному та науковому стилях (папероїди, совбарин), а також словотвірні форманти, що вживаються в ролі самостійних номінацій узагальнено-символічного змісту (істки, ові). Подібні елементи мають більшу стильову вагу в публіцистиці: писаризм, фуґорист, савченківщина, енко (енки), ць (ці), ізм, івщина.

У статтях і памфлетах новотвори є засобом сатиричної номінації осіб, літературних об'єднань, характеризують рівень літературної продукції: соціалтуманопускателі, геополторацькі, фуґористи, єдиний фронт кова-коряко-новицько-машкінської критики, цитнути, порнографити тощо.

Вкраплення з російської мови представлені розмовно-побутовою та суспільно-політичною лексикою, просторічними формами; текстами різнопланового змісту, що змальовують соціальні типи персонажів і виступають засобами іронізування та сатиричного осуду зображуваних характерів.

У публіцистиці функціонування русизмів обумовлюється конструктивною (засновки, епіграфи) та експресивно-оцінною роллю.

У висновках зазначено, що висока локально-текстова концентрація індивідуально-авторських стилем, актуалізація прийомів віршової мови, лейтмотивний принцип побудови творів дозволяють розглядати мову художньої прози Миколи Хвильового як орнаментальну.

Суттєвою ознакою мовомислення письменника є експресивний спосіб маніфестації матеріалу. Він виявляється в широкому вживанні стилістично маркованих засобів - традиційних та індивідуально-авторських - у всіх жанрах творчості, ампліфікації різнорівневих текстових структур, емоційно-оцінному функціонуванні повторів, інверсій, конструкцій із зіставно-протиставними відношеннями, синтаксичних структур із редукованими елементами.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Характерним для художніх та публіцистичних творів є контекстуальне та структурно-граматичне зіткнення різностильової, неоднорідної за походженням та сферами функціонування лексики.

Наголошено на інтелектуальному аспекті мовної особистості письменника, що виявляється у вживанні термінології суспільних наук, загальнонаукової лексики, географічних назв, антропонімів, пов'язаних з історичним минули України та інших народів, у конструюванні новотворів за моделями, продуктивними в публіцистичному та науковому стилях.

Актуальне для романтико-художньої прози М. Хвильового осмислення суспільно вагомих ідей реалізується через семантику і функціонування ключових слів Україна, революція, а також м'ятежний, невідомий, глухий, дикий. Серед зафіксованих у тексті перифраз, метафор, слів-символів переважають засоби лірико-романтичного спрямування.

"Словопоказчик індивідуально-авторських стилем" виявляє активність лексики на позначення поняття "психічний стан людини", що може пояснюватися психологізмом мовомислення письменника.

Публіцистичній спадщині М. Хвильового, передусім памфлетам, притаманна символізація ідей, що знайшло вираження у протилежно-оцінних парадигмах "Європа" та "Просвіта".

До складу індивідуального словника гетеронімінативів належить переосмислена загальномовна, спеціальна, розмовно-побутова, просторічна лексика, а також індивідуально-авторські найменування осіб та понять літературної праці, сконструйовані за семантичними та структурними моделями.

Узагальнюється, що мовна особистість М. Хвильового, проваїка і публіциста, відбиває загальні тенденції розвитку ук-

раїнської літературної мови 20 - поч.30-х років щодо багатоджерельності словника (використання русизмів, розмовних, просторічних елементів) та активізації індивідуальних новотворів.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Авторські неологізми у новелістиці Миколи Хвильового // Актуальні проблеми словотвору української мови: Матеріали наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. - Тернопіль, 1993. - С. 133-136.

2. Повтор як стилетворчий засіб орнаментальної прози // Мовознавство. - 1994. - N 4-5. - С. 57-61.

3. Орнаментальні засоби новелістики Миколи Хвильового // Культура слова. - 1995. - Вип. 46-47. - С. 31-35.

Дужик Н.С. Языковая личность Миколи Хвильового в аспекте стилистики и истории литературного языка.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык, Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1996. На правах рукописи.

В диссертации исследуется языковая личность Миколи Хвильового в единстве мировоззренческих и конкретно-речевых категорий. Рассмотрены разноуровневые языковые средства (тропы, сквозные и ключевые слова, повторы) в художественном тексте, а также проанализированы гетеронимативы как специфическая черта публицистики писателя.

Duzhik Natalia. Mykola Khvylovy's Linguistic Personality in the Aspect of Stylistics and History of Literary Language.

Thesis for the Degree of Candidate of Philological Sciences by Speciality 10.02.01 - Ukrainian Language. Ukrainian Language Institute of NAS of Ukraine. Kiev, 1995, submitted as a manuscript.

The thesis is devoted to studying the Mykola Khvylovy's linguistic personality in the unity of world outlook's and specific speech categories. The linguistic means of some levels (tropes, going all the way through and key words, repetitions) have been investigated in the fictional texts and heterononatives have also been analysed as a specific feature of the writer's criticism.

Ключові слова: мовна особистість, індивідуально-авторські стиліми, образно-асоціативне поле, ключові, наскрізні слова, гетеронімати.

Підписано до друку 21.12.95 Формат 60х84 1/16
Ум. друк. арк. 0,9. Обл. арк. 1,0
Тираж 100. Зам. 557 1995 р. Безплатний
Поліграф. д-ца Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

AB 33.983